

NÄIDISKIRJANDID

See on kogumik kahe viimase aasta riigieksami kirjutamisülesannetest. Need on tugevamad tööd, mida saab kasutada kirjandiõpetuse näidismaterjalina.

2023

VARIANT 1

Kirjuta umbes 400-sõnaline kirjand, milles analüüsid, kuidas enesealalhoiuinstinkt suunab inimese käitumist. Too näiteid ajaloost ja/või tänapäeva ühiskonnast ja/või kirjandusest ja/või teatrikunstist ja/või filmikunstist. Pealkirjasta kirjand.

Enesealalhoiuinstinkti mõju inimese käitumisele

Enesealalhoiuinstinkt on üks tähtsamaid ning ürgsamaid eluslooduse omadusi. Tsivilisatsiooni arenguga on instinktide tähtsus inimese elus vähenenud, kuid täielikult ei kao need kunagi. Enesealalhoiuinstinkt võib panna käituma nii endale kahjulikult kui ka kasulikult.

Kriisiolukorras on enesealalhoiuinstinkti peamine eesmärk inimest elus hoida ilma mõtlemisele aega raiskamata. Julia Augi lavastuses „Narva – linn, mille kaotasime“ kirjeldab teise maailmasõja üle elanud tüdruk, kuidas põlevas Narvas pommide eest põgenes ei nutnud ta ema kordagi. Nii ohtlikus olukorras võtavad instinktid inimese juhtimise lihtsalt üle ning ei lase tal mõelda ega tunda, vaid suunavad lihtsalt tegutsema. Otsuseid langetatakse olenevalt sellest, kas need tagavad ellujäämise või ei, kuid sellised valikud ei pruugi alati kooskõlas olla inimese moraaliga. Samas lavastuses ei päästnud üks noormees oma armastatut küüditamisest, sest enesealalhoiuinstinkt külmutas ta keha ning ta vaatas toimunut lihtsalt pealt. Ellujäämise seisukohalt oli tardumine õige valik, kuid noormees kahetses seda ka aastaid hiljem. Kriisiolukorras on tegutsemise eesmärgiks ainult ellujäämine, kuid inimesel võib olla raske langetatud valikutega leppida.

Olukordades, mis on näiliselt turvalised, kuid võivad ootamatult väga ohtlikeks muutuda, suunab enesealalhoiuinstinkt inimest elu nautima. Remarque'i teoses „Aeg antud elada, aeg antud surra“ on sõjaväelane Graeber puhkusel, kuid ka kodulinnas ei jäta sõjakoledused teda maha. Hirm pommirünnakute ning rindele naasmise ees tekitab sõduris soovi elu nautida ning kahenädalase puhkuse jooksul jõuab ta armuda, uhketes restoranides einestada ja abielluda. Sellises olukorras suunab enesealalhoiuinstinkt käituma impulsiivselt ning irratsionaalselt, sest emotsiooni mõjul langetatud otsused toovad rõõmu. See rõõm annab aga raskesse olukorda sattunud inimesele jõudu, et enda elu eest võidelda.

Enesealalhoiuinstinkti on aga vaja ka igapäevaelus toimetulekuks. Albert Camus' teose „Võõras“ peategelane Mersault sattus hooletult langetatud otsuste tagajärjel vangi. Noormehe passiivne enesealalhoiuinstinkt ei suunanud teda kordagi valikuid tehes riske kaaluma või oma tegevuse võimalikke tagajärgi analüüsima, mistõttu langes Mersault õnnetu juhuse ohvriks. Tugevama enesealalhoiuinstinktiga inimene oleks ilmselt suutnud negatiivseid tagajärgi ette näha ning teisiti käitudes end päästa. Samas võib kahjulikuks osutuda ka liigne enesealalhoiuinstinkt. Sofi Oksanen'i teose „Puhastus“ peategelane Aliide oli aastatepikkuse ellujäämisvõitluse tõttu sulgunud kaitsepositsioonile. Olles kinni „põgene või võitle“ mõtteviisis, oli ta vaenulik ja endassetõmbunud. Instinktid suunasid teda ennast õigustama ning seega ei saanud ta leppida minevikus tehtud vigadega, mis oleks võimaldanud rahu leidmise. Enesealalhoiuinstinkt peab toetama inimese igapäevast toimetulekut, suunates teda oma tegusid analüüsima, kuid liiga aktiivne või passiivne instinkt võib edukust hoopis pärssida.

Enesealalhoiuinstinkt aitab langetada valikuid, mis tagavad hakkamasaamise erinevates olukordades. Kriisisituatsioonis suunab instinkt inimest kiiresti ning mõtlematult tegutsema või jõudu koguma, et võimalus ellu jääda oleks suurim. Igapäevaelus suunab enesealalhoiuinstinkt pigem rahulikult riske kaaluma, et ka kaugemad tagajärjed oleks inimesele soodsad. Siiski pole instinktid ilmeksimatud ning langetatud valikud võivad osutuda valeks.

Alalhoitus hävitab nii väliselt kui sisemiselt

Inimesed pürgivad elus alata, ja vahel ka alateadlikult, stabiilsuse poole. Elu eesmärgiks ongi ületada kõik ettejuhtuvad takistused ning jõuda lõpuks täieliku rahulolu seisundisse. Seda silmas pidades võib enesealalhoiuinstinkt näida esmalt hea abivahendina, kuna see saab aidata ümbritsevaga kohaneda. See instinkt on aga salakavalalt kahjulik, kuna loob stabiilsustunde, lahendamata murede tagamaid. Tulemuseks on isik, kes pole valmis võitlema ühiskondliku heaolu nimel ning kes ignoreerib sügavamaid isiklikke probleeme, mis ta lõpuks sisemiselt hävitavad.

Kui inimesed kohanevad ühiskonnas kaost tekitavate sündmustega, kaob igasugune lootus olukorra parandamise suhtes ning halvimal juhul jäävad kindlad inimgrupid ilma globaalsest abist ja toetusest. Sellel põhjusel nähaksegi maailma tähelepanu hoidmist ülitähtsa osana võitluses repressiivsete suurvõimude vastu. Eesti iseseisvuse taastamise perioodil ähvardas Lähis-Idas puhkenud lahesõda röövida Eestilt maailma tähelepanu. Aktuaalsema näitena võib tuua Hiinas juba pandeemia eel puhkenud massimeeleavaldused, mis internetis paar nädalat laineid löid ning siis unustuse hõlma vajusid. Igasugune võitlus vabaduse nimel on tavalisele inimesele sümpaatne,

kuid aegamööda tekitab nendele probleemidele mõtlemine meis palju ebamugavust ning enesealalhoiuintinkt nõuab, et me enda säästmiseks tähelepanu mujale suunaks. Praegu peab eri meediakanalites väga sügavale kaevuma, et leida, kuhu Hiina protestijad omadega välja on jõudnud, kuna enamik inimesi on otsustanud olukorda ignoreerida.

Ukraina sõja alguspäevil kerkis esile huvitav nähtus, nimelt kõlas mitmete sõda kajastavate ajakirjanike ning uudisteankrute huulilt fraase, nagu „ma ei suuda uskuda, et selline asi Euroopas toimub“ ja „see pole Lähis-Ida, see on tsiviliseeritud riik“. Need ütlused tekitasid palju vastukaja, kuna lisaks rassistlikele alatoonidele tõusis sealt esile ka teine jututeema: Ukraina sõda pole praegu ainus omasugune maailmas, aga teistest me pigem väga ei kuule. Kuigi selline mõtteviis on pigem demagoogiline katse muuta inimeste nägemust sõjast, näitab see siiski ka enesealalhoiuintinkti tegelikku laiaulatuslikku mõju. Lääne kodanike nägemus Lähis-Idast ja paljudest Aafrika piirkondadest sisaldab ka arusaama, et need piirkonnad ongi poliitiliselt ebastabiilsed ning pidevate sõdade ohvrid. Meie aju on õppinud seda teadmist enda jaoks normaliseerima. Selle tulemusena ei püüa uudis sõjast Iraagis pooltki nii palju tähelepanu kui sõda mõnes läänemaailma riigis, kuigi nendes kannatanud vajaksid samuti meie abi ja toetust.

Ronides globaalselt tasandilt alla isiklikule, mõjub enesealalhoiuintinkt siin kui uimasti. Ajutiselt võib inimene end sellega paremini tunda, kuid meie sisemised demonid ei lõpeta kostumist, kuni täielikult nende ohvriks langeme. Eksperimentaalne Prantsuse film „Jeanne Dielman, 23 quai du Commerce, 1080 Bruxelles“ demonstreerib seda ohtu väga elegantselt oma peategelase näitel. Dielman on koduperenaine, kes on juba ammu lõpetanud oma elus väljakutsetega võitlemise ning tema päeva põnevaim osa saabub siis, kui tal kartulid otsa saavad. Filmi jooksul näeme teda vaikselt oma situatsiooni raskuse all kokku varisemas, kuni ühel päeval ta murdub ja lööb käärid kõrri mehele, kellele ta olude sunnil seksuaalseid teenuseid müüs. Dielmani elu oli heast kaugel ning mitmeti ka tema enda süü läbi, kuid temast oli lahkunud igasugune jõud ja tahe võidelda selle parandamise nimel. Enesealalhoiuintinkt sunnibki inimest selliste olukordadega leppima, lootuses, et murede ignoreerimine toob kaasa sisemise rahulolu.

Takistused on loodud selleks, et neid ületada. Takistuste ületamine on elu lahutamatu osa ning selleta muutuks elus olemine üsna üksluiseks. Tänapäeval on soov ennast ühiskondlike probleemide eest hoida isegi arusaadav, kuna võib tunduda, et neid on lihtsalt liiga palju ühe inimese jaoks. Enesealalhoiuintinkti võidu puhul kaotab aga kogu maailm koos inimese endaga, seega ei tohi lõpetada võitlust selle nimel, mida oluliseks peetakse. Kui inimene ise ei seisa oma väärtuste eest, siis ei tee seda keegi teine tema eest.

VARIANT 2

Kirjuta umbes 400-sõnaline arutlev kirjand, milles analüüsid, millist mõju avaldab looja ja tema looming teistele loojatele. Too näiteid kirjandusest ja/või muusikast ja/ või kunstist. Pealkirjasta kirjand.

Geeniuste radadel

Kultuuris on teoste temaatika ning süžeeleiniide paljusus piiratud teatud baasküsimustega, nagu näiteks armastuse ja elu mõtte problemaatika. Kuna kõigile neile teemadele leidub maailmas lugematuid käsitusi, sünnib uus looming harva tühja koha pealt. Tavaliselt toidab uut teost väline inspiratsioon – kas kellegi teise looming, sõnavõtt, kuulnud viisijupp või muu allikas. Autori töö seisneb selle uude vormi panemises või teemale pilgu heitmises teisest vaatenurgast. Kuidas autorid üksteise loomingut mõjutavad?

Ajaloo suurmeistrite märgilised tööd on tihti nii mõjukad, et määravad teiste loojate loomingu suuna sajanditeks. Kirjandusvoolude alusepanijad kehtestavad teemaderingi, millest kaasaegsed lähtuvad. Nii sai eksistentsialism alguse Martin Heideggeri peateosest „Sissejuhatus metafüüsikasse“. Tema vaatluse alla võetud olemise küsimus jõudis filosoofiast ilukirjandusse ning kajastus Sartre'i ja Camus' töödes, kus saavutas laiema tuntuse ning on maailmasõdade järgsel ajal aidanud kujundada õhtumaist mõtteviisi. Suurte ideedega esile kerkinud loojad võivad põhjustada kultuurilise plahvatuse, mille tõttu nende mõtted leiavad rahvusvahelist vastukaja kriitika, poolehoiu ja edasiarendustena. Sellised mõtted ületavad isegi distsipliinide piire ning uutel loojatel jääb üle vaid antud mõtteid oma valdkonnas vaadelda ja tõlgendada.

Suurteoste ammenudes ei jäeta neid kõrvale, vaid püütakse leida uusi väljundeid neile vastandudes. Nii jagunetakse koolkondadeks ja käsitletakse vaatlusalust teemat terviklikumalt, mis annab mõtestatud vundamendi astumaks samme edasi mitmetes uutes suundades, mitte ainult lineaarselt, algse teose osutatud suunas. Tänapäevase klaveri varaseid kujunemisaastaid võib muusikas pidada oluliseks murdepunktiks. Bachi matemaatilisel keerukatest, grandioossetest ja mitmetasandilistest klaveripaladest said klaveri arenedes ning Mozarti vastassuunalises käsitluses kerglased, punkteeritud, lihtsama meloodiaga sonaadid. Mozarti teguviisi tõi maailmale edasiste vastandujate abil pedaliseeritud, mahedakõlalise kaasaegse klaveri. Kultuuri tähtsündmuste tekkelugu võibki pidada ühtede loojate teistele vastandumiste pikaks jadaks.

Vahel ei sünni uus teos vaid päevakorras olevate teemadega tegelemisest, vaid otse teise looja teosest laenamise teel. On mindud ka kaugemale – lausa teiste ideid varastatud. Küll mitte varastamise, kuid julge laenamise näiteks on Tšaikovski, kes Haapsalus puhkamas käies kuulis kohalikku karjasetüdrukut viisijuppi laulmas ning ei kõhelnud seda oma teoses kasutada. See meloodia on tema teosest ka üles leitud. Just muusikas on väga keeruline eristada laenatud algupärasest, sest erinevaid vähetuntud viise võib kõrvu jääda kõikjalt, kasvõi loodusest. Mitmete ülemaailmselt armastatud teoste – kunstiklassika – puhul ongi aga nende tööde taastootmine teise kunstniku poolt normaalsus. Nii oli see näiteks paljude Rembrandti

maalidega. Teise looja töö ümberasetamine uude vormi või seadustekohane kopeerimine on olnud kultuurinormiks ja leivateenimisviisiks läbi ajaloo.

Ühe looja töö võib peale reprodutseerimise anda mõtteainet ka vastanduvatele loojatele ning edasiarendajatele. Erinevate loojate mõttemaailmade omavahelistest suhetest sõltub uute teoste sünd ning nendest omakorda ajastu vaim ning kultuur üldisemalt. *Ars longa, vita brevis* - kunst on oma loojatest pikaajalisem ning paljude maailma suurteoste olemasolu poleks võimalik varasematelt loojatelt saadud inspiratsioonita.

Vaimsete eelkäijate mõju loomingule

Kuigi iga autor püüab leida isikliku käekirja ja viisi silma paista, mõjutab kõiki paratamatult juba eksisteeriv kunst. Teistelt õpitu võib pakkuda aluse, millele oma loomingut ehitada. Loetud väärtkirjandus ja artiklid on õpetanud, et loominguliste eelkäijate pärand suunab, inspireerib ja ärgitab arutlema.

Maailm muutub ja samuti ka kajastatavad teemad. Mitmed tänapäeval aktuaalsed probleemid eelnevaid põlvkondi ei mõjutanud, mistõttu pole kõike saadud veel kunstis kujutada. Ometi jõuavad varasemad mõjutused ikka uudsesse loomingusse. Priit Põldma tõi kirjandusajakirjas Värske Rõhk ilmunud arvustuses välja mõtte, et vaimsete eelkäijate pärand aitab tänapäevaste muredega hakkama saada. Ta analüüsis artiklis intertekstuaalsust Kristiina Ehini luulekogus „Janu on kõikidel üks“, kus esineb ka koroonapandeemiat käsitlevaid ridu. Ehin sai mõjutusi muuhulgas Marie Underi sõjaaegsest luulest. Ehkki kahe naise mured pole kõrvutatavad, suunas varasema luuletaja looming väljendusviisi. Teise autori tekst võib aidata tundmusi paremini sõnastada. Eelkäijate kogetu suunab ka kaasaegsete teemade avamisel.

Kuigi paljud kajastatavad teemad muutuvad, püsib inimloomus samana. Maailmakirjanduse tüvitekstide väärtus on säilinud, sest neis peituvad mõtteterad pakuvad endiselt ainest tänapäevastele autoritele. Tuntud loomingule toetudes saab mitmeid teemasid avada sügavamalt. Haruki Murakami romaan „Kafka mererannas“ tugineb Sophoklese tragöödiale „Kuningas Oidipus“. Ehkki 2000ndate Jaapanil on pealtnäha vähe ühist antiikmaailmaga, üritab ka peategelane Tamura Kafka saatuse eest põgeneda. Viited müüdile ja sellel põhinevale Sophoklese tragöödiale panevad lugeja mitmeid olukordi teisiti hindama. Kui nooruk heidab ühte keskealise naisega, tekib paratamatult mõte, et tegemist võib olla ta emaga. Nii saab tekst hoopis erineva tähenduse, tasandi. Teiste autorite looming inspireerib, muutes kunsti sügavamaks ja mitmetasandiliseks.

Looming võib samas põhjustada ka vastuolusid. Kui teise mõtetega ei nõustuta, tekib kunstis arutelu. Nooremana lugesin W. Goldingu romaani „Kärbeste jumal“, mis näis tol hetkel õõvastava, kuid tabava kirjeldusena inimloomusest. Rutger Bregmani teos „Paljutöötav ajalugu“ pani hiljem meelt muutma. Erinevalt Goldingust oli Bregman kindel inimkonna sisemises headuses. Ta vaidles vastu varasema autori narratiivile omakasupüüdlikest noortest ning tõi välja tõestisündinud loo Austraaliast, kus kamp poisse õnnetuse tõttu üksikule saarele sattus. Bregman sai selgelt mõjutusi kirjandusklassikaks muutunud romaanist, kuid kujutama pani just soov vastu vaielda. Tema jutustab loo, kus poisid keerulises olukorras hoopis varasemast abivalmimaks ja kokkuhoidvamaks muutusid. Erinevad tekstid pakuvad mitmesuguseid vaatenurki. Looming võib aastaid hiljem endiselt mõtlema ja vastu vaidlema kutsuda.

Varasemad teosed pakuvad praegustele loojatele materjali ning võimalusi, mille najal enda kunsti rajada. Tekst, mis mängib intertekstuaalsusega või arendab edasi kellegi teise mõtet, pakub lugejale elamust. Loominguliste eelkäijate roll on suunata ja inspireerida, aga ka pakkuda erinevaid tasandeid ja vaatenurki. Autor võib luues enese teadmata rikastada ka tulevast loomingut.

VARIANT 3

Kirjuta umbes 400-sõnaline arutlev kirjand, milles analüüsid mässumeelsuse rolli ühiskonna arengus. Too näiteid kirjandusest ja/või kujutavast kunstist ja/või muusikast ja/või ajaloost ja/või tänapäevast. Pealkirjasta kirjand.

Progress nõuab mässu

Tänapäevases arenenud ühiskonnas elades eelistavad paljud rahulikku pereelu aktiivse kodaniku rollile. Selles pole midagi imestamisväärset - heaoluriigis, kus on kaetud ka vähekindlustatute vajadused, on vaikne väikekodanlus loogiline valik. Kuid tasasesse äärelinnaellu sumbudes kipub kergelt ununema tõsiasi, et totalitaarsed režiimid sirguvad ükskõiksuse rüpest.

Pärast esimese maailmasõja jubedusi tekkis Pariisis kunstnike, kirjanike ja näitlejate rühmitus, kes peagi sai endale lühikese, kuid tabava nime – dadaistid. Nad leidsid, et ilmasõjajärgne maailm on varasemast totaalset erinev, mistõttu pidi ka kunst tundmatuseni muutuma. Dadaismi üks tuntumaid esindajaid Marcel Duchamp pööras maailma sõna otseses mõttes pea peale, kui esitas Pariisi salongis oma teost „La piscine“ – külili keeratud pissuaari. Teos tekitas tohutut furoori ning tänaseni vaieldakse, kas tegu on ikka kunstiga. Kuid just see – arutlus ja poleemika – oli toonaste

loomeinimeste eesmärk. Senikaua, kuni püsib arutelu, ei toimu soikumist. Soikumise tagajärjel muutub maailm iseenesestmõistetavaks, mis omakorda võimaldab ükskõiksuse vohamist. Seda aga äärmuslased ootavadki. Nagu on öelnud Adolf Hitler: „Milline õnn, et inimesed ei mõtle.“ Kaine mõistus on kõige tugevam relv hirmuvalitsuse vastu.

Et jõuda edasi, tuleb loobuda varasematest tõekspidamistest ning teha ohverdusi. 20. sajandi ühe mõjukaima näitekirjaniku, Tennessee Williamsi draamas „Klaasist loomaed“ jätab peategelane Tom maha oma üksluse töö kingavabrikus ning kodu, kus ema Amanda teda pidevalt alavääristab. Seda tehes põhjustab ta tohutut valu omastele, kuid tõstab esimest korda oma elus esiplaanile isiklikud vajadused ja huvid. Lõppude lõpuks on igal inimesel vaja seista iseenda eest, mitte jääda teiste tallaaluseks. Kui üksikisik on teisest inimesest täielikult sõltuv, on ta väga vastuvõtlik selle inimese maailmavaatele ja arusaamadele, kuid ei suuda seejuures arendada endi omi. Norra näitekirjanik Henrik Ibseni mõte „Kõige tugevam inimene on see, kes seisab oma väärtuste eest ning teeb seda üksi“ resoneerib julgete persoonidega, kes ei karda progressi nimel häält tõsta ega ebatavalisi vahendeid kasutada. Tänu nendele isikutele ei toimu stagneerumist, mis kujutab endast suuremat ohtu, kui arvata võib.

Kui lugeda vaid ajalooramatuid, võib jääda mulje, nagu oleksid protestid ja mäss möödunud sajandite märksõnad, kuuludes pigem Prantsuse revolutsiooni aegadesse kui tänapäevasesse infoühiskonda. Kuid lai silmaring ja avatud meeled näitavad, et meelevaldused toimuvad ka nüüd ja praegu. Eelmise aasta lõpul politsei tekitatud vigastustesse surnud Masha Amani lugu tõi Iraani tänavatele enneolematult palju noori, kes nõudsid endale inimlikke elutingimusi. Praegu Prantsusmaal toimuvad protestid algasid rahulolematusest Macroni pensionireformi vastu, kuid arenesid kiiresti laiemaks poliitikute silmakirjalikkuse ja valede vastu. Need ning paljud teised ülemaailmsed rahutused annavad märku, et lihtinimesed ei soovi jääda kõrvalseisja rolli, vaid tahavad päevapoliitikast osa võtta. Mäss tuletab poliitikutele meelde, kelle jaoks nad seadusi loovad, ning meenutab, et salatsemine ja mahavaikimine viib vaid katastroofini.

Mäss mõjub ohtlikult. Mugavad inimesed tõmbuvad seda nähes kerra, et kaitsta end ebatavalise valju ja julma mängu eest. Kuid mässama peab. Mäss on vajalik, et jõuda kaugemale, murda välja iganenud raamidest. Kes ei mäss, peab ühel hetkel paratamatult märkama, et on lasknud end ümber sõrme mässida.

Mässumeel võib muuta ühiskonna inimlikumaks

Ühiskonnas tekib alati suuremal või väiksemal määral konflikte. See on tavaline, sest inimestel on erinevad vaated ja tõekspidamised. Vahel võivad konfliktid paisuda mässudeks. Milline roll on mässumeel ühiskonna arengus?

Mässumeel viib vana ühiskondliku korralduse hävinguni, kuid ei loo asemele uut ja paremat elukorraldust. Populistlikud grupid võivad ära kasutada rahva viha ja rahulolematust, et haarata võim ja lammutada seni kehtinud sotsiaalsed suhted, asendades need kaosega. 1918. aastal toimunud kommunistlik revolutsioon tõi kaasa kodusõja. Aasta varem oli keiser Nikolai II troonist loobumisega kehtestanud demokraatia, kuid ümbritseva ebastabiilsuse ja rahva kogenemata tõttu see ei toimunud. Kommunistid kasutasid ära inimeste rahulolematust majandusliku ebavõrdsusega ja haarasid võimu. Nad süüdistasid endist võimu inimvaenulikkuses, aga asusid kohe oma poliitilisi vaenlasi hävitama ja viisid riigi suuremasse kaosesse. Mässumeel ei loo paremat ühiskonda, vaid jätkab vägivalda.

Mässumeel paneb teatud inimgrupid ühiskonnast eemalduma. Inimesed, kellele ei meeldi valitsevad väärtused ja meelelaad, eemalduvad sotsiaalsest elust, millega neil pole midagi ühist, muutudes erakuteks või moodustades kinniseid rühmi, mis väldivad võõraid. Peeter Sauteri romaanis „Indigo“ ei taha peategelane ja tema sõbrad sobituda ühiskonda ning täidavad oma päevi sihitu hulkumisega. Nad põlgavad tavalist töö- ja pereelu, sest see tähendaks allumist sotsiaalsetele normidele, kuid jõudeelu tekitab neis vaid tüdimust. Need noored ei tunne ennast ühiskonna osana, sest nad kasvasid katkistes peredes, kus neile ei õpetatud üldisi moraalinorme. Nõukogude Liidu totalitaarne ühiskond, kus romaani tegevus aset leiab, võõrandas inimese sotsiaalsest elust, sest võim oli koondunud parteiladviku kätte. Inimesed keskendusid mugavuste tagaajamisele, mis oli noortele vastumeelt. Sauteri tegelaste mäss vangistab nad üksindusse ja passiivsusesse, mille tõttu ei muutu ühiskond paremaks ja inimväärsemaks. Mässumeel eraldab inimesi ühiskonnast ja rööbib neilt võimalused seda muuta.

Mässumeel toob ühiskonda uusi ideid ja väärtusi, mis muudavad sootsiumi inimlikumaks. Ülestõusud ja revolutsioonid sunnivad võimulolijaid võtma vastu muudatusi, mida rahvas nõuab ja vajab ning mis arendavad ühiskonda edasi. 18. sajandi lõpus toimunud Prantsuse revolutsiooniga kehtestati esimest korda ajaloos kodanikuõigused. Majanduslik ebavõrdsus, absolutistlik kuningavõim ja valgustusajastu ideed innustasid rahvast võitlema selle nimel, et osaleda riigi valitsemises. Hoolimata nendest võitudest, asendus demokraatia paari aasta pärast diktatuuri ja terroriga, sest ühiskond lõhenes kaheks lepitamatuks leeriks. 1980. aastate lõpus

Eestis toimunud laulev revolutsioon näitab, et vabadusliikumised ei pea lõppema vägivallaga, vaid parema ühiskonna rajamisega. Eestis suutsid erinevad poliitilised liikumised erimeelsustest hoolimata jääda ühtseks, sest teati, et võideldakse kõik ühe eesmärgi nimel. Mässumeel muudab ühiskonna inimlikumaks, kui inimesed võitlevad ühiselt oma väärtuste eest.

Mässumeel võib ühiskonna viia hävinguni või õitsenguni vastavalt sellele, kuidas ja mille nimel võideldakse. Vältimaks, et mäss paiskab riigid kaosesse või inimesed üksindusse, peab ühiselt ja mõistvalt püüdma muuta ühiskonda inimlikumaks.

VARIANT 4

Kirjuta umbes 400-sõnaline arutlev kirjand, milles analüüsid, millised on väikese riigi võimalused maailmas silma paista. Too näiteid ajaloost ja/või teadusest ja/või kultuurist ja/või tänapäeva ühiskonnast. Pealkirjasta kirjand.

Väikeriik – žetoon pokkeris või midagi erilist?

Geopoliitika realistlikus koolkonnas käsitletakse rahvusvahelisi suhteid ja jõuvahekordi analoogsetena pokkeriga, kus suured riigid istuvad laua taga ja mängivad omavahel ning väiksed riigid on lihtsalt žetoonid laual. Sellisest mudelist võiks ju järeldada, et väiksed riigid on maailmas tähtsusetud ja nende eksistents mõttetu, kuid tegelikult see ju nii ei ole ning vahel võimaldab väiksus paista silma sellisel viisil, mis mõnele suuremale riigile täiesti võimatu on.

Bürokraatia ja seadused on vähemalt sama vanad nähtused kui ühiskond ise ja need kipuvad muutuma seda keerulisemaks ja juurdunumaks, mida suurem on riik. Kuna väikeriigid saavad endale lubada palju kiiremat seadusandluse muutust, siis tekib neil ohtralt võimalusi olla uute asjade kasutusele võtmises suurriikidest kiiremad või lõigata muul moel kasu suurte riikide seadusandlusest. Eesti suutis 2000. aastastatel arenguid infotehnoloogias valitsussektoris rakendada kiiremini kui ükski teine riik maailmas, sest Eesti 1,3 miljonit inimest teenindavat avalikku sektorit on palju lihtsam muuta, kui näiteks Saksamaa ligi 80 miljoni kodaniku heaks töötavat riiki ümber korraldada. Samuti nägid Monaco juhid võimalust suurte Euroopa riikide hasartmängukeeldudes ning õige pea tormasid 19. sajandi rikkad sellesse väikesesse printsiriiki, et sealses Monte Carlo kasiinos raha kulutada, sest sealsed seadused lubasid seda.

Ei ole olemas ka sellist nähtust nagu neutraalne suurriik, sest iga riik, millel on võime teisi mõjutada, hakkab seda võimet enda huvides ära kasutama ning sellisel juhul ei saa see riik olla rahvusvahelises poliitikas neutraalne. Seetõttu on neutraalse riigi tiitel reserveeritud väikestele ja

stabiilsetele riikidele, kes võivad paista silma läbirääkimispaiga või rahvusvaheliste organisatsioonide asukohamaana. Kuni Soome NATO-ga liitumiseni oli just Helsingi aktsepteeritav paik tippkohtumisteks nii USA kui ka Nõukogude Liidu või hiljem hiljem Venemaa tippjuhtidele, sest Soomet peeti neutraalseks riigiks, kuhu teiste mõju ülemäära ei ulatunud. See andiski võimaluse pildile pääsemiseks.

Väikesed riigid suudavad ka muutuva maailma ja keeruliste oludega kiiresti kohaneda, seetõttu ei kipu nad halbade aegade saabudes kokku varisema, nagu seda seda tegid suurriigid Nõukogude Liit ja Vana-Rooma impeerium. Suure ühiskondliku soovi korral saavad väikesed riigid ennast lühikese ajaga väga põhjalikult muuta ning seetõttu uutes oludes paremini hakkama saada. Enne 2008. aasta finantskriisi oli Islandil oma suuruse kohta märkimisväärselt võimas pangandussektor, mis aga kriisi ajal pea täielikult kokku varises. Pärast kriisi suutis Island oma majanduse kaosest peadpööritava kiirusega üles ehitada ning üsna pea oli Islandist saanud hoopis üks populaarsemaid turismisihtkohti Euroopas. Vaid loetud aastatega oli Tallinna linnast väiksema rahvaarvuga riik suutnud oma majandust fundamentaalselt muuta ja uues olukorras kohaneda.

Kuigi väikesed riigid võivad suurtele jõu poolest tõesti alla jääda ja vaid pokkerižetoonidena näida, ei ole riigi väiksus ainult probleem või puudujääk. Ainult väikeriigid on valmis kõrgpilootaaziks oma riigivalitsemise või majanduse juhtimisel ning võimet muutustega kohaneda on meie rahutus maailmas hädasti vaja. Ka loodus ei ole täielikult suurte loomade või taimede päralt ning samamoodi võivad väikesed riigid geopoliitikas oma niši leida ja silma paista, olgu selleks neutraliteet, innovatiivsus või midagi muud.

Ka väikesest riigist võib kasvada suur

Riik on kindlate piiridega ja oma rahvaga territoorium. Olgugi et mõni riik on oma pindalalt teistest mitu korda väiksem, ei tähenda see, et see riik poleks suuteline suurteks tegudeks. Nõnda on mitmed väiksemad riigid suutnud ajaloos palju korda saata, mis on kindlustanud neile koha ajalooõpikutes või on nad tänapäeval saanud teistele eeskujuks ja huvipakkuvaks.

Balti riigid on ühed Euroopa väikseimad, ent siiski on nad võidelnud end ajalooliselt tähtsaks. 20. sajandi viimasel veerandil korraldasid Eesti, Läti ja Leedu ühise protestiaktiooni Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel sõlmitud Molotovi-Ribbentropi protokolliga salaprotokolliga avalikustamiseks – nõuti, et pakt tühistataks. Hiljem hakati seda ettevõtmist nimetama Balti ketiks, sest inimesed moodustasid käest kinni hoides pika inimketi Tallinnast Vilniusele. See aktsioon oli

maailmas esmakordne ning hirmutas isegi Nõukogude Liitu, kes ei osanud Balti riikidelt nõnda häälekat sõnavõttu oodata ning aruka poliitilise võitluse tulemusena nõustutigi pakti tühistamisega. Baltimaad suutsid edukalt tõestada, et ka nemad eksisteerivad, kuigi riigid on väikesed.

Politoloog Karmo Tüür on kirjutanud: „Väikeriikidel on kanda eriline roll. Nende ülesanne on olla majakas suurriiklike huvide meres, geopoliitika karide ja suurkapitali kõikematvate lainete vahel, mille hulluses purunevad riigid ja rahvad.“ Ameerika Ühendriigid on aastakümneid osutanud Balti riikidele sõjalist abi. USA seisukohalt on Balti riikide sõjaline käekäik tähtis, sest need on Venemaale kõige lähemal. Kui Balti riigid suudavad rünnaku korral varakult reageerida ja edukat vastupanu osutada, siis on teiste riikide rahulolu ka kindlam. Sellega paistaksid Baltimaad maailmas väga tähtsana silma, kuigi tuleb loota, et sellist olukorda õnnestub ennetada.

Väikese riigi silmapaistmisvõimalused ei piirdu ainult sõjalise julgeolekuga, vaid ka tehniliste saavutustega. Eesti on esimene riik, kes võttis kasutusele elektrooniliste valimiste süsteemi, mis võimaldab hääletada kodust lahkumata kas kohaliku omavalitsuse valimisel või erakondade esindajate valimisel Riigikokku. Eesti valimissüsteemist on saanud inspiratsiooni paljud Euroopa riigid ning arvatavasti juba lähiajal avaneb võimalus ka teistes Euroopa riikides elektroonselt valida.

Tänapäeva riikide käekäik ja kuulsus on enamasti rahva kätes. USA kunagine president John F. Kennedy on öelnud tabava lause: „Ärge küsige, mida riik saab teha teie heaks, vaid mida teie saate teha riigi heaks.“ Igal riigil on oma kultuur, mis pakub teistele põnevust ja avastamisrõõmu. Eestil on selleks rahvalaulud ja -tantsud, laulu- ja tantsupeod ning palju tuntud muusika- ja kirjandustegelasi, näiteks helilooja Arvo Pärt või kirjanik Anton Hansen Tammsaare. Riigi olemuse defineerib inimeste looming, seega just aktiivsus ja kvaliteet millegi loomisel ühiskonnale on riigi jaoks väärtus, mille kaudu ennast teistele tutvustada.

Samuti võib riik silma paista hariduses. Eesti on mitmeid aastaid keskendunud nutivahendite kaasamisele õppetöösse. Eesti on e-riik, mis tähendab, et paljud igapäevased toimingud tehakse elektroonselt, mis aitab aega kokku hoida. Alles hiljaaegu selgus, et eestlaste tulemused rahvusvahelises PISA-testis olid ühed kõrgeimad. Arvatavasti äratab see, et väike riik suudab vähemate ressurssidega teistest parem olla, huvi meie hariduse vastu ning leidub neid välismaalasi, kes tahaksid tulla siia õppima.

Riikide eesmärk maailmas peaks olema ühise panuse andmine tsivilisatsiooni arengusse, väärtustades oma eripära, rahvuslikku kultuuri ja haridust. Seetõttu ei tohi ükski riik lasta end oma

mõõtmetest heidutada, sest ajalugu on näidanud, et ka väikse pindala ja rahvaarvuga riigist võib kasvada suur oma tubliduse, innovaativsuse ja tuntuse poolest. Riikide käekäik ja edu on enamasti aga rahva kätes.

2022

VARIANT 1

Kirjuta umbes 400-sõnaline arutlev kirjand, milles analüüsid, kuidas mõjutab inimesi suur informatsiooni hulk. Too näiteid tänapäeva ühiskonnast ja/või (sotsiaal)meediast ja/või dokumentaalfilmidest. Pealkirjasta kirjand.

Mis on infokülluse head ja vead?

Üpris lihtne ja loogiline tundub oletada, et ligipääs suuremale hulgale informatsioonile tähendab inimese jaoks intelligentsi suurenemist ja tõelähedasemat arusaama teda ümbritsevast. Kuigi tänapäeval on informatsioon lihtsamini kättesaadav kui kunagi varem, jääb mulje, et selle järgi janunetakse aina rohkem. Tohtus infotulvas võib juhtuda, et tõe ja tarkuse otsimine ununeb sootuks ning hakatakse otsima seda, mis pakub närvikõdi, olgu see siis reaalsusega kooskõlas või mitte. Kuidas mõjutab 21. sajandil eksponentsiaalselt kasvanud kättesaadava info hulk inimesi ja kas positiivsed mõjutused kaaluvad üles tohtu infovoos negatiivsed küljed?

Teadmised ei ole kunagi olnud hõlpsamini edasi kantavad kui 21. sajandil. Piisab internetiühendusest ja iga õpihimuline noor üle maailma saab väärtuslikku informatsiooni teda parasjagu huvitava teema kohta. Ülikoolid jagavad interneti kaudu tasuta oma kursusi, andes edasi hindamatut tarkust, ilma et tudeng peaks vaevuma kohale ilmuda. Mõelda vaid, kui see oleks olnud võimalik sada aastat tagasi, millised ühiskondlikud edusammud oleks saanud toimuda kümnendeid varem. See, kui lihtne on tänapäeval tarkust edasi anda ja omandada, on moodsa infokülluse parem pool, mida on negatiivsel väga raske üles kaaluda.

Nagu ikka, on igal mündil kaks külge. Olgu kasulikku informatsiooni ringluses palju tahes, levib alati ka valeinformatsiooni, mille eesmärk on inimese tõekspidamisi ja otsuseid kallutada info levitaja kasuks. Valeinformatsioon on tõhusaim propaganda tööriist, mida on tavakodanikul pea võimatu tuvastada. Selle abil on pandud terveid rahvaid korda saatma tegusid, mis muidu käiksid inimloomuse vastu, nii juhtus näiteks 20. sajandi esimesel poolel Saksamaal. „Üksikisikute juures on nõdrameelsus midagi haruldast, kuid gruppide, partide, rahvaste ja ajastute juures reegel,“ on öelnud Friedrich Nietzsche, saksa filosoof ja filosoofilise meistriteose „Jumal on surnud“ autor.

Valeinformatsioon ei mõjuta ainult diktatuuririikide kodanikke, vaid kõiki, kes tarbivad mingilgi kujul uudiseid, ning on ülimalt tähtis, et igauks suudab enda jaoks eristada vale õigest, sest muidu võib ta muutuda kellegi teise käpiknukuks.

Isegi tõese informatsiooni üleküllus võib otsuste tegemist pärssida. Inimesel kui loomariigi esindajal on muljetavaldav võime informatsiooni talletada, kuid tohutu koguse talletatud teadmiste töötlemine võib osutuda väljakutseks. Kui indiviidil on liiga palju informatsiooni, millest on vaja koostada ühtne arvamus või suhtumine mingisse asjasse, võib ta sattuda segadusse. Valdur Mikita väitis telesaates „Plektrum“, et tänapäeval on hommikuses ajalehes või Kroonikas rohkem infot, kui vanaaja inimene kogu elu jooksul koguda jõudis, kuid sellegipoolest sai see inimene teda ennast ümbritsevast paremini aru kui meie tänapäeval. „See tekitab segadust ja tunde, et maailm hakkab katki minema,“ ütles Mikita tänapäevase infokülluse kohta. Tänapäevasele inimesele tuleks kasuks ohjeldada oma infonälga ja otsustada, milline info talle tõeliselt kasu toob, sest ka liiga palju tõest informatsiooni võib kahjulikult mõjuda.

Informatsiooni kättesaadavuse suurenemine on kahtlemata toonud endaga kaasa palju positiivset, mis on inimkonna arengule kõvasti hoogu juurde andnud. Suure informatsiooni hulgaga kaasneb ka mitmeid ohte, millega info tarbija arvestama peab, et hoida selget meelt, kuid võimalikud negatiivsed küljed ei tohiks kaaluda üles kõikvõimalikest kättesaadavatest allikatest tarkuse ammutamise häid külgi. Tänapäeva inimene vajab veidi aega ja kainet mõistust, et harjuda meeletu infokogusega, mis tema käsutuses on, kuid seejärel on ta võimeline saatma korda ennekuulmatuid tegusid.

Suure digitaalse informatsioonikoguse mõju inimesele

Tehnoloogia ja digitaalsete seadmete arengu valguses on inimkond hakanud tootma väga suures koguses informatsiooni ja sisu. Igapäevaselt ilmub NCBI kodulehel lugematu arv teadusartikleid ja iga sekund laetakse üles tuhandeid pilte ning postitusi erinevatel sotsiaalmeedia platvormidel, näiteks Instagramis. Säärast infokogust arvestades kerkib esile küsimus, kuidas mõjutab suur informatsiooni kogus inimest.

Inimese ajul on vajadus uue informatsiooni järele ja sotsiaalmeedia platvormid on selle peal üles ehitatud. Aju seostab uue info saamist dopamiiniga ehk hea tundega, seega on sellel organil

kaldumus jääda sellest sõltuvusse. Kui Facebooki järeltulija Instagram internetis populaarsust koguma hakkas, põhjustas see sotsiaalmeedia rakenduste seas nn revolutsiooni. See murrang peitus piltide kujul informatsiooni ja sisu edastamise osakaalu suurenemises. Pilti on lihtsam tõlgendada kui teksti, seega saab aju lühema ajaga rohkem infot tarbida ja rohkem dopamiini toota. Selline efekt on üle kandunud ka praegu kõige populaarsemale sotsiaalmeedia platvormile TikTokile. See rakendus kasutab lühivideote formaati, mis on piltidest omakorda efektiivsem. Kõik eelmainitud rakendused tarbivad tehisintellektil põhinevaid algoritme, mis kohanevad kasutaja eelistustele kohaselt, pakkudes sisu, mis ajule korda läheb. Sotsiaalmeedia suur informatsiooni hulk kutsub inimorganismis esile sõltuvust.

On täheldatud, et pidev nutiseadmest saadava sisu tarbimine võib põhjustada psühholoogilisi probleeme. ERR-i kodulehel on viimase kuu või kahe jooksul ilmunud mitu artiklit, mis puudutavad nutiseadme ja aju vahelise dünaamikaga seonduvaid teemasid. Neist allikatest selgub, et pideva negatiivse sisu, näiteks kindlat tüüpi uudiste, tarbimine võib põhjustada ärevust ja lõpuks ka ärevushäiret. 2024. aasta seisuga kajastavad uudisteportaalid väga palju vägivallaga seostuvaid uudiseid, olgu selleks siis Ukraina ja Venemaa vaheline sõja või Iisreali ja Gaza vahelise konfliktiga seonduv. Palju negatiivset informatsiooni vahendavad ka X-is (Twitteris) postitatud „säutsud“. Noorte puhul on täheldatud, et rakendused, nagu Snapchat, võivad põhjustada vaimseid probleeme. Nende rakenduse puhul peab kasutaja pidevalt sealset infot tarbima ja seda ise ka piltide kujul looma, et *streak*'i säilitada. Selline formaat võib ajule osutada kurnavaks ja väljenduda vaimsete probleemidena. Pidev suur informatsiooni kogus võib aju kurnata ja psühholoogilisi probleeme põhjustada.

Suure informatsioonikoguse puhul võib väheneda kriitilise mõtlemise võime. Väga suure informatsiooni hulga korral üritab aju teha rohkem üldistusi ja selle tulemusena võivad mõned tähtsad detailid tarbitavas sisus kahe silma vahele jääda. Internetis leitava informatsiooni puhul on ajul keeruline hinnata selle adekvaatsust. Üksikute algallikate puhul tuleb aju veel ratsionaalse hindamisega toime, analüüsides neid üksikhaaval, kuid suurema kogusega enam mitte. Raskendav asjaolu on ka see, et üha rohkem rakendatakse otsingumootorites juturoboteid, nagu Bing Microsoft Copilot. Otsingutulemusi analüüsivad juturobotid koostavad kogutud andmete põhjal teksti, viidates numbritega algallikatele, aga probleem seisneb selles, et neid allikad võib vabalt olla 20-30 tükki ning juturobot ei mõista esitatava info tõelisust. Tihtipeale üritab aju sellises olukorras protsessi lihtsustada ja suhtuda saadud informatsiooni kui tõesse, mille tulemusena kannatab kriitise mõtlemise oskus.

Suur info hulk võib mõjutada inimesi erinevatel viisidel ja digitaalsete seadmete arengus on selles oluline roll. Sotsiaalmeedia kasutab ära aju kalduvust sõltuvusse jääda. Liiga suur kogus informatsiooni võib ajule mõjuda kurnavalt ja vaimseid probleeme esile kutsuda ning tarbitava sisu õigsust kontrollides võib säärase külluse tõttu aju kalduda analüüsivat valesti hindama.

VARIANT 2

Kirjuta umbes 400-sõnaline arutlev kirjand, milles analüüsid kirjanduse tarbimise eripärasid tänapäeval. Too näiteid kirjandusest ja/või filmikunstist ja/või (sotsiaal)meediast ja/või igapäevaelust. Pealkirjasta kirjand.

Kirjanduse tarbimine – millised on võimalused?

Kirjandus on miski, millega iga inimene enda elu jooksul kokku puutub. Lapsena muinasjuttude näol, koolis kohustusliku lugemisena ja edaspidi erialaselt. Sellega kirjandus aga ei piirdu. Tänapäevases maailmas on selle tarbimisel palju eripärasid.

Meelelahutuslikus või kohustuslikus korras lugemiseks on tekkinud mitmeid võimalusi. Kuigi paljud tunnevad rahulolu füüsilise raamatu käeshoidmisest, on audio- ja e-raamatud osutunud mugavaks ja vajalikuks trendiks. Kui e-luger on eelistatud selle kerguse ja lihtsa ning mugava kerguse tõttu, on audioraamatu pluss lähedasem ning isiklikum elamus, mis selle kuulajale meeldivalt meelde jäävaks muudab. Näiteks andis see Sofi Oksaneni teosele „Puhastus“ emotsionaalse lisaväärtuse, mis raamatut lugedes mõnikord edasi ei kandu. Nüüdseks normaalsuse saavutanud ja tavapäraseks muutunud, on audio- ja e-raamatute mugavuse teadvustamise tõttu nende populaarsus suurenenud ning seda võimalust on hakanud kasutama paljud.

Lisaks tehnoloogia arenguga kaasas käivatele uutele tarbimisvõimalustele saab seda teha ka sotsiaalmeedia. Tarbimine ja tootmine käivad koos ning seega on võimalik lisaks Instagramis instaluule või Värske Rõhu kirjutiste lugemisele ka omaenda loomingut avaldada, nagu teeb seda Lauri Räpp Instagramis või Sveta Grigoreva Värskes Rõhus. Sotsiaalmeedias kirjanduse avaldamine teeb selle kättesaadavaks ja mugavaks kõigile ning ei tekita ebameeldivat kohustusliku lugemise tunnet, mis paljudelt noortelt tahte ja motivatsiooni võtab. Samuti on see mitmetele meelepärasem niinimetatud maailmakirjandusest, sest autorid on tihti noored ja seega kaasahaaravamad ning nendega on lihtsam samastuda. Sotsiaalmeedia trendikuse tõttu on idee seal loomingut avaldada väga nutikas ja igapäevaelu erinevaid osasid põimiv.

Kirjanduse tarbimisele on kaasa aidanud nii kino kui ka teater. Aina rohkem tehakse teostest filme ja dramatiseeringuid ning lavastatakse näidendeid. Filmikunst võib aidata kirjandust paremini mõista ja visualiseerida ning tegelastele isiklikumalt kaasa elada. Tanel Toomi „Tõe ja õiguse“ nägemine muudab kujutluse eestlaste elust 19. sajandi viimasel veerandil reaalsemaks ja kaasaegsele inimesele hoomatavamaks. Enamasti on mõnes Eesti teatris laval ikka mõne A. H. Tammsaare teose dramatiseering. Muudest lavastustest meenub H. Ibseni „Nukumaja“ Draamateatris, mis tekitab palju rohkem emotsioone kui loetud näidend. Kirjanduse jõudmine filmi või teatrilavale on miski, mis eesti kultuuri rikastab ning võimaluse kirjandust teise nurga alt nautida annab.

Erinevate autorite loomingu tarbimiseks on mitu võimalust. Tänapäeval on mitmed neist seotud tehnoloogia arenguga. Olenevalt isiklikust eelistusest saab end kirjandusega kurssi viia audio- või e-raamatute abil, meelepärast lugemist võib leida ka sotsiaalmeediast. Tänuväärset kirjanduse tutvustajad on kino ja teater, need kunstiliigid aitavad kirjandust visualiseerida. Võimalusi on erinevaid, kuid oluline on leida enda jaoks sobivaim. Loodetavasti ei kao ka traditsioonilisel kujul raamatud kuhugi.

Kirjanduse tarbimise eripärad 21. sajandil

Esimese eestikeelse teose avaldamise aegadel ei oleks osanud keegi ette näha, milline on eesti keel ja kirjandus tänapäeval, vaid mõne sajandi kauguses tulevikus. Nii nagu Eestis on toimunud hüppeline areng, liikudes Wanradt-Koelli katekismusest näiteks Andrus Kivirähki teosteni, on jõudsalt arenenud ka maailmakirjandus, koos millega võib märgata kirjanduse tarbimise muutumist. Millised on need eripärad, mille poolest erineb kirjanduse tarbimine tänapäeval varasemast?

Täiskasvanuikka jõudvate noorte seas on näha mahukate teoste lugemise hääbumistendentsi. Kuigi koolis tuleb kohustusliku kirjanduse raames lugeda kümneid raamatuid nagu varemgi, on õpilastel nüüd käepärast võtta uus nutikas vahend – internet. Terve raamatu asemel tutvutakse vaid mobiiltelefoni abil hõlpsasti kättesaadavate kokkuvõtetega, mille kaudu tekib inimesel aimdus teose sisust ning puudulik, kuid siiski mingisugune lugemus. Samas ei saa väita, et noortel puuduks täiesti huvi kirjanduse vastu, kuna teostega viiakse end kurssi. Probleem, miks paljude lehekülgedega teoseid ei pruugita läbi lugeda, seisneb vähenenud tähelepanu- ja keskendumisvõimes, mille on tinginud tehnoloogia areng. Nii nagu Andrus Kivirähki näidendist „Vaimude tund Koidula tänavas“ tuntud koolitüdruk Kristi ei olnud kunagi lugenud

kirjandusklassikuid, nagu Anton Hansen Tammsaare või mati Unt, kuna pidas nende romaane liialt paksudeks ja luges pigem sisukokkuvõtteid, mis andsid ka ülevaate teostest, valivad sama tee ka paljud teised noored. Interneti leviku tõttu on tegu paratamatusega ning tuleb mõista, et tegu on tänapäevale omase kirjanduse tarbimise viisiga.

Tehnoloogia areng on kaasa toonud aga ka teistsuguseid muutusi ja eripärasid, mida ei tohiks vaadata ainult negatiivses valguses. Levima on hakanud kirjanduse tarbimine muudel viisidel peale lugemise, mis soodustab eriti noorte tutvumist kirjandusega. Raamatutele on välja mõeldud uus vorm – audioraamatud, mida on tänapäeva kiire elutempo kõrvalt võimalik lihtsasti kuulata praktiliselt kõikjal: kõrvaklapid saab kõrva panna kasvõi bussiga tööle sõites või trenni tehes. Lisaks teoste kuulamisele on aina populaarsemaks muutunud ka kirjandusteoste visuaalne adaptatsioon. Kuigi teatrikunst oli olulisel kohal juba Vana-Kreeka kultuuris, on filmikunst suhteliselt uus nähtus, kuid seda armastavad paljud inimesed üle maailma. Filmide jaoks kirjutatakse küll ka eraldi stsenaariume, kuid paljud põhinevad varem kirja pandud teostel, mida kinolina jaoks veidi kohandatakse. Näiteks 2020. aastal Eestis valminud 25 täispikast filmist üks oli Oskar Lutsu samanimelise romaani ainesel põhinev „Talve“, millest sai rahva tõeline lemmik ning mõneks ajaks enimvaadatav film Apollo kinodes. Nii kinokunsti kui ka audioraamatuid peaks võtma kui kirjanduse edendajaid, mitte lämmatajaid, kuna need on viisid, mille abil säilitada huvi kirjanduse vastu.

Nagu on muutunud kirjanduse tarbimise viisid, on muutunud ka tarbitav kirjandus ise. Kui ainus teos, mida luges nii A. Kitzbergi näidendi „Kauka jumal“ peategelane Mogri-Märt kui ka Andres Paas A. H. Tammsaare romaanist „Tõde ja õigus“, oli Piibel, kust otsiti põhjendusi kõigele elus toimuvale, siis aja ja ühiskonna muutudes on Piibel jäänud pigem vanemat põlvkonda abistama ning nooremad pöörduvad sageli teaduse või esoteerika poole. Müügiedetabelite tippe on vallutanud näiteks Kirsti Timmeri või Marilyn Kerro teosed, mida ostavad ka inimesed, kes ilmtingimata üleloomulikesse võimetusse ei usu, kuid kes loodavad saada abi raskuste ületamiseks. Selliste raamatute avaldamine oleks sajandeid tagasi lõppenud autori viimisega tuleriidale, kuid tänapäeval peavad paljud neist autoritest lugu. Erinevate kirjandusžanrite olemasolu peegeldab ühtlasi ka ühiskonna kui terviku arengut.

Toimivat ja elujõulist ühiskonda iseloomustab võime ajaga kaasas käia. Arengut on silmnähtavalt märgata kõigis eluvaldkondades, sealhulgas ka kirjanduses ning selle tarbimises. Inimesed on triivinud mõnesaja aasta tagusest igaõhtusest vaimulike tekstide lugemisest varem keelatud kirjanduseni. Teoseid tarbitakse lühendatud kujul või hoopis filme vaadates. Rahva roll on need

algselt harjumatusena tunduvad võimalused omaks võtta, et koos tagada kirjanduse jätkusuutlikkus ja elujõud.

VARIANT 3

Kirjuta umbes 400-sõnaline arutlev kirjand, milles analüüsid, mis mõjutab inimesi tarbimisharjumuste kujundamisel Too näiteid meediast ja/või dokumentaalfilmidest ja/või ajaloost ja/või tänapäeva ühiskonnast. Pealkirjasta kirjand.

Keskkond kujundab inimese tarbimisharjumusi

Tarbimiskultuur sündis 50. aastatel, kui lisaks jõukatele sai ka keskklass hakata endale lubama luksuskaupu ja meelelahutuslikke väljaminekuid. Tarbimiskultuuri teket soodustasid ka positiivsusest pakatavad reklaamid, majanduskasv ja kõrge elatustase. Lisaks võrdlevad inimesed end pidevalt teistega ning nende vahel toimuv alateadvuslik, kuid bioloogiliselt määratud konkurents suunab näiteks naabrimehest paremat autot või sõbra telefonist uuemat mudelit soetama. Seega inimeste tarbimisharjumusi mõjutab tugevalt ümbritsev keskkond.

Inimloomust kirjeldab hästi Jean-Pierre Davitsi jutustuses „Väikese printsi tagasitulek“ öeldu, et mida rohkem asjad tolmu koguvad, seda rohkem inimesed neid endale soetavad. Hoolimata läänemaailma ühiskondlikest privileegidest, heast majanduslikust seisust ja kõrgest elatustasemest, kirjeldab läänelikke inimesi valdav rahulolematus. Ühiskonnas valitseva materiaalsuse tõttu soovitakse konstantselt osta uusi asju, lootes et väärtuslikumad esemed tõstavad ka isiku enda väärtust. Lisaks on tänapäeva firmad ja turundajad saanud toodete reklaamimises väga osavaks. Lisaks traditsioonilistele reklaamidele on populaarseks saanud teenuste tutvustamine kuulsuste sotsiaalmeedia kontodel, muusikavideotes või veebilehekülgedel, mistõttu nähakse igapäevaselt lugematul arvul reklaame. Seetõttu on inimesed tihti eneselegi märkamatu mõne toote ostmisel tegelikult reklaamist mõjutatud.

Inimeste tarbimisharjumusi mõjutavad ka pöördelised sündmused, nagu hiljutine pandeemia, ning inimeste mugavus ja laiskus. Pandeemia ajal said tuntuks erinevad kullerteenused ja uudsed veebilahendused. Selliste ettevõtete hulka kuuluvad ka näiteks Wolt ja Bolt. Yuval Noah Harari on väitnud nii oma romaanis „Homo Deus. Homse lühiajalugu“ kui ka peetud kõnedes, et inimene on põhimõtteliselt süsteemne algoritm, mille toimimist on võimalik kategoriseerida. Näiteks on inimesed olemuselt laisad ja enesekesksed, eelistades lihtsust ja mugavust. Seega, kui ettevõtte

leiab inimese kui algoritmi osa, mida suudab enda kasuks ära kasutada, ongi ta edukas ning just seda on näiteks Bolt suutnud teha. Väidet kinnitab fakt, et kuigi eriolukord on läbi saanud, siis ettevõtte klientuur püsib inimeste mugavuse ja omandatud rutiini tõttu.

Dokumentaalfilm „Megalinn Mumbai slummidest pilvelõhkujateni“ näitab, kuidas lisaks miljonäride katusekorteritele ja hiiglaslikele pilvelõhkujatele asub Mumbai kesklinnas ka Dharavi slumm, kus kahe ruutkilomeetri suurusel alal elab väga nigelates tingimustes üle miljoni inimese. Linn sümboliseerib omamoodi ka lääne ja muu maailma vahekorda: teatav privilegeritud rühm tarbib hüvesid, samal ajal kui suur osa elab väga viletsalt. Läänemaailma elanikud moodustavad kõikidest inimestest vähemuse, kuid tarbivad enamiku ressursidest, kahjustades ümbritsevat keskkonda enim. Jüri Joller'i artikkel, mis ilmus Eesti Ekspressis eelmise aasta mais, käsitleb põhjalikult lääneliku ületarbimise negatiivseid tagajärgi, nagu reostus ja kliimamuutused. Inimeste ressursivajadus kogu aeg suureneb, aga ressursivaru väheneb ning 2050. aastaks vajaksid inimesed kolme Maa jagu ressursse, et läänelik eluviis saaks samamoodi jätkuda.

Tarbimiskultuur on süvendanud keskkondlikke probleeme juba aastakümneid. Ettevõtted ja turundajad on inimeste psühholoogia kitsaskohti suutnud väga hästi tarbimiskultuuri arendamiseks ja kasumi teenimiseks ära kasutada. Lõpmatul arvul võimaluste tõttu tuntakse tihti teatavat rahulolematust. Inimesed võrdlevad end pidevalt teistega ja ühiskonnas valitseb üldine materiaalsus ja pealiskaudsus. Selline keskkond mõjutab inimese tarbimisharjumusi ja soosib pidevalt uusi asju soetama.

Teekond tarbimisharjumusteni

Heaoluühiskonnas on elu lihtne ja mugav. Linnatänavatel on kümneid poode, suuremates metropolides isegi tuhandeid. Internetiavarustes on tundide viisi audiovisuaalset mediat kui ka lehekülgede kaupa jutukesti ja romaane. Inimesed oleks nagu lõbustuspargis: alati leiab silmadele ja kätele tegevust ning valik on lõpmatult suur. Erinevaid võimalusi on palju ja ometigi on iga lõbutseja üles leidnud selle, mis talle meeldib ehk mida tema tarbib selles vastavalt nimetatud tarbimisühiskonnas. Iga inimese teekond oma harjumusteni on isemoodi, kuid leidub tegureid, mis peaaegu kõiki sellel rännakul mõjutavad.

Midagi pole maailmas tasuta. Seetõttu peab inimesel olema kindel ülevaade oma rahalisest olukorrast enne, kui nad otsustavad midagi osta ehk teisisõnu tarbida. Rahakoti suuruse ja tarbimisharjumuste vahel on huvitav korrelatsioon: mida rohkem raha, seda rohkem asju raisatakse. Seda näitas ka Monika van den Bos Verma Wageningeni Ülikoolist ja tema kolleegide

uurimus, milles 2003. aasta andmete põhjal järeldati, et riikides, kus inimese päevane kulu toidule ületab 6,20 eurot, hakkab toidu raiskamine kiiresti kasvama. Mõne nurga alt vaadates tundub see loomulik. Kui inimene on heal järjel, siis tal pole põhjust muretseda, kui midagi raisku läheb, sest järgmine suutäis on niikuinii olemas, sest alati on ju võimalus juurde osta. Ostuharjumuste kujunemisel on aga omad tegurid.

Rahakotti niisama ei kergendata, inimesed poodlevad ikka põhjusega. Kuna poeskäijad on sotsiaalsed olendid, on oluline roll poekoti sisu üle kaasostjatel. Inimesed peavad tähtsaks nii enda kui teiste arvamust. Kui kõik midagi ostavad, siis on ju imelik ise seda mitte osta 1960. aastate Inglismaal kogus populaarsust rokkmuusika ja ansambel The Beatles. Muusikatööstus sai suure tõuke, sest noored hakkasid meeleus kogustes kitarre ostma. Paljud neist kergendasid oma rahakotti, sest neile meeldis uus muusikastiil ja nad soovisid sellest ise osa saada. Arvatavasti leidis ka neid, kes käisid muusikapoodides, sest nad ei tahtnud teistest erineda. Inimesed tarbivad asju, mis neile meeldivad, ja vahel ka neid, mis meeldivad teistele.

Ostmis- ehk tarbimisharjumusi mõjutab palju ka poliitika või õigemini otsused, mida poliitikud langetavad. Kui paar aastat tagasi tõsteti Eestis alkoholiaktsiisi, siis loomulikult tõusid ka alkohoolsete jookide hinnad. Kõrgete hindade tõttu hakkasid paljud eestlased Lätis käima, sest seal ei maksnud alkohol nii palju kui Eestis. Mõned, kes ei saanud Lätis käia, pidid alkohoolsete jookide tarbimist vähendama. Poliitikute otsused muutsid inimeste tarbimisharjumusi. Valitsejad korraldavadki riigi sise- ja välispoliitikat ning seeläbi ka inimeste eluolu. Poliitikute otsused stimuleerivad rahvast tegema seda, mida riik soovib, et rahvas teeks. Ühiskond on mitmekülgne süsteem ning poliitikute otsused mõjutavad inimeste tarbimisharjumusi.

Nagu on löbustuspargis valiku langetamisel palju erinevaid võimalusi, mida kaaluda, nii ka päriselus mõjutavad inimeste tarbimisharjumusi erinevad tegurid. Mõned, nagu materiaalne olukord ning isiklikud eelistused, tulenevad inimeset endast. Teised ei sõltu üksikisikust, vaid hoopis välismaailmast. Need on poliitikute otsused ja teiste arvamused. Inimeste roll ongi nende põhjal otsustada, mida ta tarbib ja mida mitte.

VARIANT 4

Kirjuta umbes 400-sõnaline arutlev kirjand, milles käsitled ühiskonna valmisolekut kliimamuutuste vastu võitlemiseks. Too näiteid Eesti ühiskonnast ja/või maailmast ja/või dokumentaalfilmidest ja/või teadusajakirjadest. Pealkirjasta kirjand.

Ainult valmisolekust ei piisa keskkonna päästmiseks

2022. aastaks on ühiskond jõudnud arusaamani, et kui jätkata elamist endisel, saastaval viisil, pole elul Maal tulevikku. Keskkonnaalase teavitustööga on viimastel aastakümnetel kõige rohkem vaeva näinud noored inimesed, kellel on enim energiat ja motivatsiooni keskkonnahoidliku tuleviku kindlustamiseks. Pidevad protestid ja sõnavõttud on viinud olukorrani, kus keskkonnahoidlik käitumine on ühiskonnas iseenesestmõistetav. Ühiskond on küll valmis kliimamuutuste vältimiseks muutuma, kuid kas praegu on juba alustamiseks liiga hilja?

Looduse ja kliimaneutraalsuse eest võitlevad kõige häälekamalt noored inimesed. Noortel on selles võitluses ka kõige vähem kaotada: neil pole veel tihti oma peret, kelle eest vastutatakse, pole vaja muretseda maine või tööalaste kohustuste pärast. Noortel on ka füüsiliselt rohkem energiat ning nad on valmis lisaks kõnede pidamisele tegutsema ka päris elus, näiteks protestide näol. Samuti on noored valmis keskkonna nimel drastiliselt muutma oma harjumusi, näiteks olema veganid, vähendama oma prügi kogust ühe purgini aastas jne. Jim Rakete dokumentaalfilmis „Nüüd“ väljendub ka asjaolu, et noortel on enim motivatsiooni keskkonna eest võidelda, sest nende täiskasvanuelu sõltub sellest, kas keskkond on tulevikus elamisväärne. Noored inimesed on esirinnas keskkonna säästmise teel ning valmis kiiresti ja radikaalselt oma harjumusi loodushoidlikumaks muutma.

Kliimamuutuste vastu võitlemine, mis sai ühiskonnas laiemalt alguse noorte tegevusest, on praeguseks muutunud eetiliseks ja majanduslikuks normiks. Kuna kliimaneutraalsust taotlevate noorte ja ka vanema põlvkonna inimeste arv kasvas niivõrd suureks, muutus ka üldine arvamused. Prügi mittersorteerimist või kiirmoega kaasaskäimist peetakse tänapäeval ebaintelligentseks, ebaviisakaks. Inimese teod on paljuski mõjutatud sellest, mida ühiskond arvab, seega ollakse sunnitud muutma arvamusi vastavalt sellele, mis on loodushoidlik. Ka suunavad inimesi keskkonnahoidlikule teele uued majanduslikud reeglid. Euroopa Liit on näiteks kehtestanud majandusele mitmed keskkonnamaksud. LHV panga tegevjuht on ühes meie koolis peetud kõnes öelnud, et panganduse üks tuleviku märksõnadest on keskkond. Ta tõi välja, et kui mõni ettevõtte sooviks võtta põlevkivitehase rajamiseks laenu, oleks see firma jaoks kõrge laenuprotsendiga või üldse võimatu. Seega ühiskondlik surve ja majanduse tulevikusuund ei jätta inimestele muud võimalust, kui ise ka keskkonna eest võidelda.

Kahjuks ei piisa Maa päästmiseks vaid ühiskonna valmisolekust. Teadlaste prognoosid näitavad, et millega praegu toimuvad keskkonnaalased muutused majanduses, ei ole piisav, et saavutada

süsinikuneutraalsus 2050. aastaks ehk jõuda Pariisi kliimakokkuleppe eesmärgini. Suuresti mõjutab muutuste elluviimist otsuste tegemiseks kuluv aeg. Seda asjaolu iseloomustab Isaac Cordali skulptuur, mis kujutab vaidlevaid poliitikuid veelombis. Rahvas andis teosele pealkirja „Rahvas vaidlemas kliimamuutuste üle“. Skulptuuri mõte on see, et poliitikud ei arvesta otsuste tegemisel sellega, et keskkond on üks valdkond, kus muutuste arutamiseks pole lõputult aega. Kliima seisukorra paranemiseks kulub aastakümneid, seega muutused peavad aset leidma praegu. Võitlus looduse päästmiseks oleks pidanud algama aastakümneid tagasi, kuid paljud inimesed alles alustavad sellel teekonnal. See aga tähendab, et muutused peavad praegu toimuma selle võrra kiiremini. Kuigi inimesed on suures osas nõus sellega, et keskkonna päästmiseks on vaja astuda täiendavaid samme ja teha ohverdusi, pole ühiskond valmis selleks, kui kiired ja laiaulatuslikud need muudatused peaksid olema.

Noorte inimeste aktiivne töö keskkonnaprobleemide teadvustamisel on viinud selleni, et ühiskond arvestab igapäevaelus aina rohkem loodushoidlikkusega. Inimesed hakkavad ühiskonnast ja majanduslikust survest tingituna aina enam loobuma harjumustest, mis hävitavad loodust, kuid see pole piisav elamisväärse keskkonna tagamiseks tulevikus. Teadlaste ennustuste kohaselt tuleb tõsta kliimasäästlike muutuste elluviimise tempot, et saavutada kliimaneutraalsus õigeaks ajaks. Poliitikute aeglane otsustamisprotsess ja asjaolu, et paljud inimesed hakkavad alles nüüd panustama kliimamuutuste vastasesse võitlusesse, näitavad, et inimesed ei ole veel mõistnud olukorra tõsidust. Ühiskond ei ole valmis tegutsema nii kiiresti ja radikaalselt, kui keskkond vajab.

Üks julge samm on eeskujuks kogu ühiskonnale

Kliimamuutused on paratamatult üks kõige suurematest probleemidest, millega tegelevad praegused põlvkonnad ning mille jaoks otsivad jätkusuutlikke lahendusi ka neist järgmised. Kliimat mõjutab kogu keskkond: pinnas, veekogud, erinevad gaasid, aga ka ühiskonna koostöövõimekus. Mida rohkem tekib juurde julgeid eeskujusid, seda rohkem julgeb ühiskond tervikuna proovida uusi asju.

Muutused saavad alguse väikestest sammudest, sest neid on lihtsam teha. Oleks naiivne arvata, et lahendused võetakse avatud kätega terves mahus vastu. Seda takistavad erinevad lahkkelid, ressursside puudus või ka usupuudus, sest keegi ei taha pea ees tundmatusse hüpata. Saanis asuv väike Samsø saar suudab toota kogu oma vajaliku energia ise ja seda suures osas tänu tuulegeneraatoritele. Kui tavaliselt on kohalikud suurte muutuste vastu, nagu ka tartlased olid vastu

tselluloositehasele Emajõe kaldal, siis sealsed elanikud on uhked, et saavad panustada kasulikku ja nii keskkonna- ja kliimasõbralikku lahendusse. Samsu on lisaks sellele ühenduses teiste saartega üle kogu maailma, sealhulgas ka Hiiumaa ja Saaremaaga, kus üritatakse samasuguseid lahendusi rakendada. See Taani saar on eeskujuks paljudele suurtele riikidele ning aitab kasvatada vastuvõtlikkust ja huvi taastuvate energiaressursside rohkemaks kasutamiseks.

Mida rohkem nähakse tegutsemist, seda enam hakatakse ka ise probleeme enda ümber märkama. Koos sellega kasvab arusaam ja vajadus lahenduste järele. Nii on ka erinevad Euroopa veinipiirkonnad tähele pannud, kuidas istanduste elurikkus on häiritud. Liigne väetamine ja tõrje kasutamine viib pinnasest ära toitained ning kemikaalid satuvad selle tõttu ka erinevatesse veekogudesse, mis rikuvad kogu ökosüsteemi ja sellest tulenevalt ka kliimat. Selle parandamiseks jäetakse aina enam ära erinevate lisaainete kasutamine viinamarjaistandustes, mis on kasulik mitte ainult keskkonnale, vaid ka saagi kvaliteedile. Nähes erinevaid kasutegureid, tahab aina suurem osa ühiskonnast võimalusel ka ise panustada.

Huvi, ideed ja lahendused jõuavad väikeettevõtjani. Inimesed oma loomult ihalevad millegi muu järele ja seda oskavad ettevõtjad hästi ära kasutada, tuues õigel lähenemisel kasu ka ümbritsevale. Kogu maailmameres olevast prügist 50% moodustavad ühekordsed plastiktooted, mille tootmine on juba atmosfääri paiskuvate gaaside tõttu kahjulik. Selle raames on loodud Eestis erinevaid pandinõusid, mida üritustel antakse teatud summa eest kasutamiseks ning selle tagastamisel saadakse eelnevalt makstud raha tagasi. Näiteks ettevõttel Plasttops on võimekust sellist teenust pakkuda kuni 60 000 osalejaga üritustele, mis näitab, et inimeste soov ja nõudlus kasutamiseks on olemas. Tekitades juurde paremini kättesaadavaid võimalusi, saab väiksemate tarbijaskondade kogunemisel kaasata tulevikus veel suuremat kontingenti.

Ühiskond on aja möödudes ja lahenduste efektiivsuses veendudes üha rohkem valmis tulema lahendustele vastu, et pidurdada järsemaid kliimamuutusi. Kuigi sammud on väiksed, siis algus on tehtud ja valmisolek kogu ühiskonnana ei ole enam kaugel. Oluline on, et head lahendused jõuaksid ka teisteni.